

شهر خموشان

(گذری بر مزارات شهر تته در حیدرآباد پاکستان)

سید صادق حسینی اشکوری

بهر سنگش هزاران نقش پیدا / نشان قدرت ایزد تعالی^۱

(قانع)

از نقش و نگار در و دیوار شکسته / آثار پدید است صنایع عجم را

شهر خموشان در کوه ملکی، مقابر بزرگان دین، امیران، وزیران و پادشاهان (سده ۱۴ تا ۱۸ میلادی)

۱- این شعر برگرفته از کتاب مکلی نامه قانع تنوی است.

اگر در تابستان گرم هند و پاکستان، هوس مسافرتی به این دیار داشته باشی حتماً انگیزه سفر باید بسیار قوی باشد. گرمای طاقت فرسای تابستان گرچه برای ما که در قم زندگی کرده‌ایم اندکی مأنوس است اما هنگامی که در اوج گرما بخواهی در خیابانها قدم بزنی و در کتابخانه‌های بی‌امکانات تفرّجی بکنی یا گورستانها را از نزدیک شاهد باشی و مناطق تاریخی را بازدید کنی، براستی مشکل است، و به قول قانع تتوی:

رود آنجا کسی کو را هوائیست^۱

بهرحال، یکی از سفرهای پاکستان در ۱۷ ژوئن ۲۰۰۸ م شکل گرفت. مقصد اصلی من کراچی و اسلام آباد بود. مدتها بود دل به سفر حیدر آباد بسته بودم، ولی توفیق یار نشده و موقعیت فراهم نشده بود تا در این سفر، دوست دیرینه ام عباس ماما که صدها لطف به من و حق بر گردنم دارد تصویری از یک سنگ نوشته با حکاکی بسیار زیبا نشانم داد که جلب توجهم کرد، و سبب شد فردای آن روز ما نزدیک ظهر و در اوج گرما با ماشین شخصی ایشان قدم به شهر خموشان بگذاریم.

شهر تته که در نزدیکی حیدر آباد است، در خود مجموعه‌ای را جای داده خاموش که روزی و روزگاری هزاران عاشق و دلسوخته در آن رفت و آمد داشته اند، و این مجموعه خود شهر خموشان نام گرفته که مزار عارفان خموش و حاکمان پر جنب و جوش است، و هزار افسوس که اکنون فقط از آنهمه خروش، اندک سنگی مانده و مزاری پریشان که با خود تاریخی بزرگ را مرور می کنند. تاریخی که برای ما و آیندگان عبرت است اگر دیده عبرت بین داشته باشیم.

علاوه بر سنگهای مزاراتی که صنعت حجاران و خطاطان و هنرمندان در آن به نقطه کمال رسیده و چشم هر بیننده صاحب ذوقی را مست می کند بناهای مزارات آنجا نیز براستی دیدنی است. به قول قانع: سنگهای این قصر چنان بالای هم چیده اند که گویا همگی در یک قالبی ریخته‌اند (مکلی نامه ص ۴۰).

اینهمه هنر و کمال به نقطه‌ای رسیده که انسان در مقابل آن، فقط احساس عجز می کند، و هنگامی که پیشینه این همه راز و رمز را مطالعه میکند و آن اوج و این فرود را می بیند با خود می گوید: ای کاش، انسان معاصر لااقل آنقدر قابل باشد تا این کشتی به ساحل نشسته غمگین را بیشتر نیالاید و برای تماشای نسل بعد، به آیندگان تحویل دهد.

برای آنکه گذشته این گورستان را دریابی که اکنون نگاهبانانش جوانکانی هستند منتظر دریافت یک روپیه تا آنچه خواهی عکس بگیری، حتماً باید کتاب «مکلی نامه» میر علی شیر قانع تتوی را که در سال ۱۱۷۴ هجری قمری تألیف شده بخوانی، کتابی که وضعیت این مجموعه را در ۲۵۶ سال پیش مجسم کرده است. قانع تتوی با زبانی ادبی و شیوا در مجموعه ای که به فارسی به نظم و نثر پرداخته شرح کوه مکلی و مزارات شهر تته که در پای این کوه هستند را به خوبی مجسم ساخته است. برای مقایسه وضع فعلی مزارات با آنچه قانع دیده فضای آن هنگام از زبان او خواندنی است:

۱- این مصرع نیز برگرفته از مکلی نامه است.

وضعیت مزارات از زبان قانع تتوی

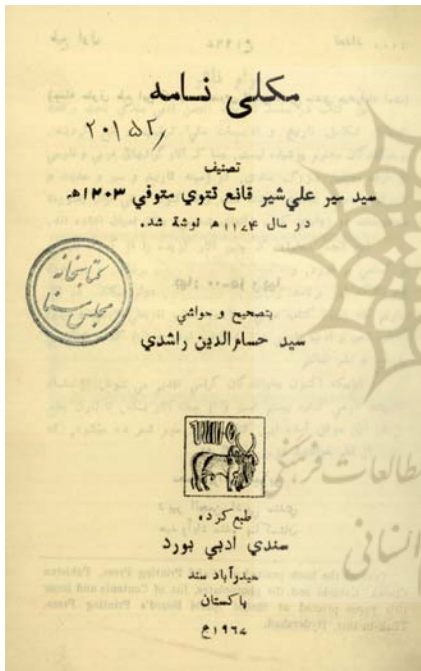
- ۱- هر قدر مطافی از اهل عرفان، و هر گام مزاری از اصحاب ایقان؛ اولیاء الله را مجمعی مثل آن جا کم نشان دهند و فقرا را مضجعی مانند این کوه نمی شمردند. (مکلی نامه ص ۱۱)
 - ۲- در هر ماه چهاردهم و بیستم این جا [مزار شیخ عیسی لانگوتی] مجمع عالیشان صورت انعقاد پذیرد... جوانان... تمام روز در باغات می بجام گل خورند و آتش در آشیان بلبل زنند. (ص ۱۸ و ۱۹)
 - ۳- در پایین [جنب مسجد مکلی و کنار مزار نظام‌الدین] تالابی خوش آب، رشک جلوه سیماب است. (ص ۲۴)
 - ۴- شب دوشنبه هر هفته آن جا [مزار پیر شیخ جیه در جنب مسجد مکلی] و تمام شب فیض زیارت بامرادش یابند، علی‌الخصوص شب دوشنبه اول از ماه، غریب مجمعی صورت گیرد. درویشان مست ذکر دوست صحبت سماع آغازند و صوفیان همه مغز خالی از پوست بیخود بوجد تازند. (ص ۲۵)
 - ۵- در ادامه قبل گوید: در شب برات مجمعی قریب تمام آن جا منعقد شود... (ص ۲۶)
 - ۶- عقب این درگاه آسمان سای (مقبره پیر آسات) چشمه ای است از سلسبیل... شبی بیست و هشتم ماه شعبان آنجا مجمعی برگزیده مقرر و تماشای غریبه معین. (ص ۲۷)
 - ۷- و دیگر جای است چار دیواری و درو چند قبر، باعتقاد عالم اناث آن را جای شاه پریان نامند که روز خمیس هر هفته هجوم زیارت زنان، پری طلعتان، آنجا منحشر طاقت نظارگیان می شود. (ص ۳۱)
 - ۸- قانع کیست که در تعریف این مقام لب گشاید، بدان سان که اهل دل گویند شاید. (ص ۳۴)
 - ۹- علی‌الخصوص صفایی که در موسم باران در آن زهنگاه عیان گردد یاران را یاد کشمیر از خاطر محو گردد. (ص ۳۴)
 - ۱۰- علی‌الخصوص چشمه «ناران سر» و تالاب خوش آب «بهراسر» (ص ۳۹) و تالاب «کهر سر» (ص ۵۰)
 - ۱۱- و در صحن مینو پهنش [مرقد سید محمد یوسف رضوی] یگان حوضی است از چاه کنعان عمیق تر. (ص ۶۰)
 - ۱۲- زمین میکرا، هوایش عطسه شادابی ملک... آب و سبزه آن صحن مینو پهن در هم آمیخته... (ص ۶۲)
 - ۱۳- هر سال مجمعی غریب آن جا [مرقد پیر غیب] حسن انعقاد یابد و آحدی از شیخ و شاب، پیر و برنا در شهر نباشد که در آن مجمع نه شتابد. (ص ۷۱)
 - ۱۴- زمین طغرل باد (ص ۷۲) هر چند اکنون از مدتها آبادی ظاهر ندارد فاما در ایام باران هجوم خلق آن جا اقصی‌الغایت صورت میندد. عمارات مندرسه قدیمه‌اش نور باد و شکسته ریخته دیوارهای قلعه‌اش منبع انوار، در عرف «کلان کوت» اش گویند. (ص ۷۵ و ۷۶)
- و در ادامه می گوید: سبحان الله! آن را که در خرابی چنین حالت، حین آبادی چه مثال داشته باشد (ص ۷۷)
- ۱۵- قانع رساله خود را چنین پایان برده: بس که کلام اکثر فصحا در تعریف بهار کشمیر می‌شد و وصف شش فصل پنجاب هوش از دل می‌ستد تعجب اینکه کسی راه توصیف این کوه جنت شکوه که صد مرتبه برتبه از آن بیش بلب نرانده... مدتی هوای انشای چنین نسخه و تمنای همچو رساله ناخن زن

پرده دل بود ...

۱۶- راشدی در تعلیقات مکی نامه از تاریخ طاهری نقل کرده: در هر ماه چند عید دارند: اول جمعی که در ماه نو می آید ... در آن روز کوه مکی چنان انبوه و اژدهام از مرد و زن می گردد که جای پای ماندنی نمی ماند ... تمام روز تفرج و طواف قبور می دارند ... همه روز بکامرانی تا نماز شام آنجا بسر می برند ... (مقدمه ص ۵ و ۶)، ... هرگز ساکنان و متوطنان آن، غمگین و حزین کسی نیافتی. (ص ۶)

۱۷- آنگاه از تذکرة الخوانین ص ۱۶۶-۱۶۷ نقل کرده: تته را بحسب آب و هوا و میوه و ترشحات، باران بهشت روی زمین میتوان گفت ... عیش و نشاط بر آنها غالب است. ظهور اولیاء الله و فضلا و شعرا هم در آنجا زیاده از تعدادند و فسق و فجور هم بسیار نشان می دهد. گویند: روز عید بنای این شهر شده، و علم نحو و صرف و فقه و نظم در آن شهر بسیار است، و می توان گفت که عراق ثانی است. (مقدمه مکی نامه ص ۷)

گذری به مکی نامه چاپی:

الحق و الانصاف که سید حسام الدین راشدی با تصحیح و حواشی که به مکی نامه تئوی زده، هم آن کتاب را احیا کرده و هم آن مزارات را. کتاب مکی نامه تصنیف سید میر علی شیر قانع تئوی در گذشته سال ۱۲۰۳ هجری، در سال ۱۹۶۷ میلادی یعنی ۴۲ سال پیش توسط انتشارات سندی ادبی بورد، حیدرآباد هند - پاکستان با تصحیح و حواشی سید حسام الدین راشدی به زبان سندی بچاپ رسیده است. اصل کتاب مکی نامه تئوی که به زبان فارسی است فقط حدود ۸۰ صفحه از کتاب را اشغال کرده و حال آنکه مجموع صفحات کتاب ۸۷۸ صفحه می باشد. باقی همه مقدمه و تصحیحات و اضافات و ضمائم تصاویری است که راشدی افزوده و البته حجم عمده تعلیقات او، در تشریح مطالب قانع و بازخوانی سنگ های مزارات و بیان سلسله انساب خاندان مدفون در شهر تته است که اکنون مزارات را با عنوان «شهر خموشان» می شناسیم.

راشدی حتی نقشه آن منطقه و موقعیت جغرافیایی مزارات را نیز ترسیم نموده است. او در مقدمه خود، کتابهایی در حوزه مزارات و سنگ قبرها، تألیف شده به زبان عربی یا فارسی، برشمرده و کتابهایی را که در هندوستان با این موضوع چاپ شده اند فهرست کرده، و به تألیفات محلی نیز به تفصیل پرداخته است.

گذری به مزارات شهر خموشان

مزارات شهر خموشان آنگونه که قانع در مکی نامه گفته به اختصار چنین است :

- ۱- سید محمدحسین مشهور به قطب چهارم پیرمراد (مکی نامه ص ۱۶)
- ۲- سیدمحمدجمال، که صاحب گنبدی در آن مزار است (مکی نامه ص ۱۷)
- ۳- شیخ عیسی لانگوتی، که سمت چپ گنبد سیدمحمد جمال است (مکی نامه ص ۱۸)
- ۴- شیخ حماد جمادی (درگذشت ۷۹۳) او نیز گنبدی دارد. (ص ۲۰-۲۱)
- ۵ - قاضی عبدالله در یک طرف مسجد (ص ۲۱)
- ۶ - نظام الدین، در طرف دیگر (ص ۲۳) و در توصیف سنگهای این مزار قانع چنین سروده:
به نقش سنگهایش دیده فرهاد عجب نبود رود شیرینش از یاد
خرد را در چه حیرت فگنده که چون استاد زینسان سنگ کنده
صفای سنگهایش دیده یک یک میان یشم و مرمر باشدم شک
کف بنای او را ماه و خورشید بگفت احسنت و چندین بار بوسید
- ۷- مقبره پیر شیخ جیه (ص ۲۴)
- ۸- مقبره پیر آسات (ص ۲۶)
- ۹- مزار میرزا عیسی (ص ۲۸)
- ۱۰- معبد هندوان، پایین رانک میرزا عیسی در دامن کوه معبد هندوان است (ص ۴۶)
- ۱۱- جلوه گاه امامین (ص ۵۷ و ۵۸)
- ۱۲- ارض پاک مصلی (ص ۵۷ و ۵۸)
- ۱۳- مرقد میر محمد یوسف رضوی (ص ۵۸ و ۶۰)
- ۱۴- مغرب رویه، درگاه پیر شیخ عالی (ص ۶۸)
- ۱۵- مشرق رویه، زمینی که در دل کوههای آن، غارهای متعدد جای اعتکاف اهل الله است (ص ۷۰)، در دامان آن مرقد پیر غیب است (ص ۷۱)
- درگاه ملا داود درس در بالای زمین طغرلباد (ص ۸۳)

با تطبیق آنچه قانع گفته و آنچه دیده، شکل کاملی از مجموعه مزارات شهر خموشان بدست می آید. ارائه همه آنچه گفتنی است در این محدود اوراق میسر نیست، و نگارنده این سطور با تصاویر رنگی که خود از نزدیک گرفته، در صدد نمایاندن تصویری معاصر نسبت به فرهنگی است که گر چه در کشوری دیگر به نام پاکستان رقم خورده، ولی برای مطالعات در راستای «ایران فرهنگی» چاره ای جز نقب زدن به فرهنگ، تاریخ و هنر بزرگ کشورهای همسایه نداریم.

مزارات این مجموعه، از اواخر قرن نهم هجری خصوصاً در قرن دهم و یازدهم می باشد، و آنچه در این

میان دلخراش است آنکه بخشی از این بناها فرسوده شده و در حال فرو ریختن است، از آثار فارسی حکاکی شده بر بعضی از این سنگ‌ها نیز دیگر اثری نیست. البته به جهت محدودیت صفحات «پیام بهارستان» ناگزیر در انتخاب تصاویر، کمی از بیش برگزیدیم. امید که پژوهندگان را مفید آید!

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱- از جناب آقای دکتر عارف نوشاهی کتابشناس برجسته که سال گذشته اولین بار مرا با کتاب با ارزش مکلی نامه آشنا کرد، بسیار سپاسگزارم. یافتن این کتاب در کتابخانه مرکز ایرانشناسی مجلس شورای اسلامی که دور از انتظار می نمود مشوق خوبی برای تکمیل این مقاله بود.

۱. آثار باقیمانده از تالابهایی که قانع تنوی در مکی نامه از آنها یاد کرده است.

۲. صلوات بر اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله، در تصویر [اللهم صل علی] «علی المرتضی و صل علی الامام حسین شهید کربلا» مشهود است.

۳. «نادعلی» مکتوب بر سنگ (کلّ همّ و غم سینجلی...)

۴. داخل مقبره میرزا عیسیٰ ترخان ثانی

۵. نانوخته یا پاک شده!

۶. آیات متفاوت به خط ثلث در سه ردیفه ادامه آیات در دیگر اطراف سنگ حک شده است.

۷. قبرستان میرزا عیسی ثانی، قبر میانی از جهان بیگم با تاریخ سال ۱۰۸۱ ه.ق.

۸. قبرستان میرزا عیسی ثانی، بگفتا بی حجاب از غیب هاتف سعادت جاودانی یافت بی بی (۱۱۱۳)

۹. قبرستان میرزا عیسی ثانی، ترکیب (لله - لله) در این سنگ قابل توجه است.

۱۰. مقبره سلطان ابراهیم

۱۱. نمای بیرونی قبرستان میرزا عیسی ثانی

۱۲. کتیبه‌های نفیس شکسته که روزی برقرار بوده‌اند و اکنون خود چون مزار آرمیده‌اند

۱۳. آیه الکرسی و سوره ملک، زینت بخش بسیاری از سنگ‌های شهر خموشان

۱۴. باقیمانده پایه ستونهای این مزار و قبه باقیمانده در کنار دو ویرانه: یادگاری از شکوه دیروز

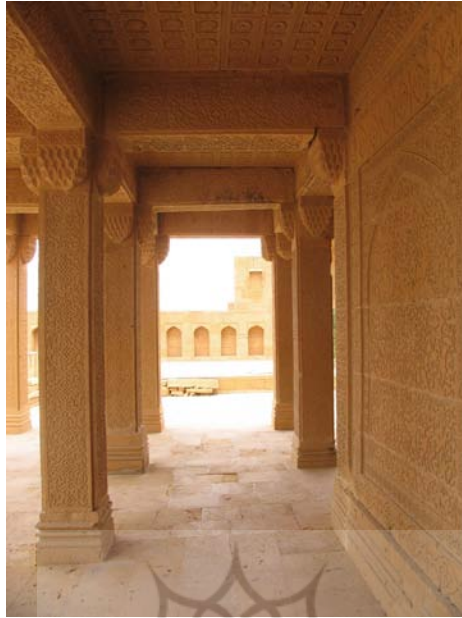
۱۵. بی توجهی به این الماسهای سنگی، رفته رفته آیات مکتوب با خط زیبای ثلث را محو می کند

۱۶. بدنبال رزق و روزی در شهر خموشان

۱۸. اوج عظمت بناهای آرامگاهی در مقبره میرزا عیسی خان

۱۹. ایوان مقبره میرزا عیسی خان ثانی ابن میرزا جان بابا ترخان (در گذشته ۱۰۵۴ هـ.ق - ۱۶۴۴ م)

۲۰. نمای بیرونی مقبره میرزا عیسی خان ترخان ثانی ابن میرزا جان بابا ترخان (در گذشته ۱۰۵۴ هـ.ق - ۱۶۴۴ م)

۲۱. جلوه ای دیگر از بناهای آرامگاهی در مقبره عیسی خان با پنجره‌های سنگی

۲۲. لا یكلف الله نفساً الاّ وسعها... و آیا وسع نگهداری از این جواهرات سنگی را نداریم!؟

۲۳. برای گردشگران خارجی ۲۰۰ روپيه، مصوب ۱۰ می ۲۰۰۷م

زرین تره کو برخوان رو «گم تر کوا» برخوان

۲۴. پرویز به هر خوانی زرین تره آوردی

۲۵. قبری در گورستان جان بابا اول ابن عیسی ترخان اول: ((وفات یافت میرمخدوم ابن امیر یادگار مسکین در تاریخ ۹۷۸))

۲۶. نامی مقبره دیوان شرفاخان (در گذشته ۱۰۴۸ ه. ق. - ۱۶۳۸ م)

۲۷. اوج هنر طراحی و تقسیم خطوط و نقوش در سنگ محرابه‌ای دیوان شرفاخان

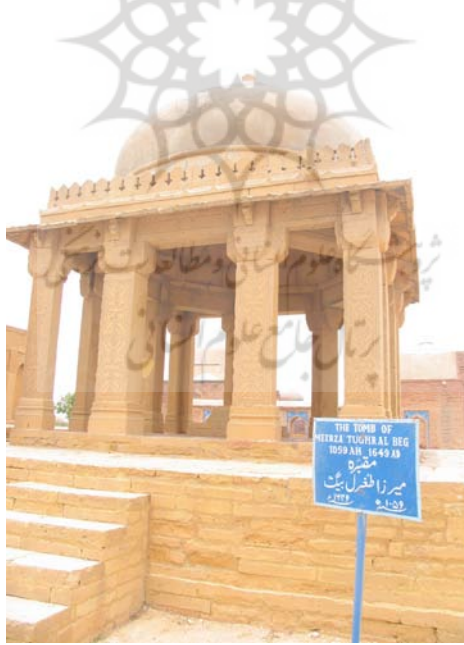
۲۸. نمایی از سنگ پیشین، ماده تاریخ سنگ شرفاخان، ((تاریخ وفات او جای شرفا جنت، سنه ۱۰۴۸))

۳۰. سنگ محرابهای دیگر با نقوش استثنائی، دیوان شرفاخان

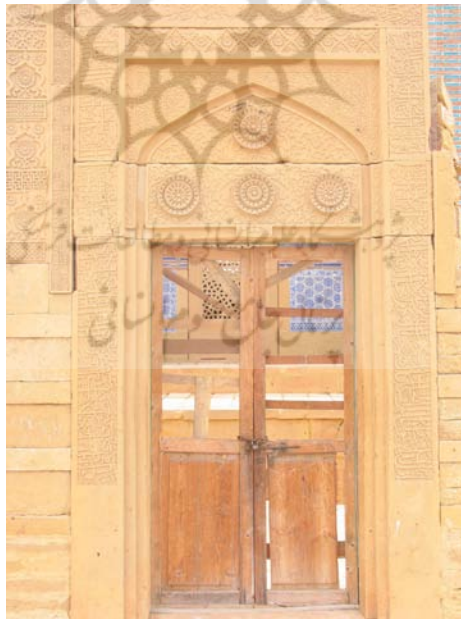
۳۱. سنگ پیشین رقم خطاط ((کتبه شیخ محمد)) دارد، مقبره دیوان شرفاخان

۳۲. مقبره میرزا طغرل بیگ در گذشته سال ۱۰۵۹ هـ.ق، ۱۶۴۹ م

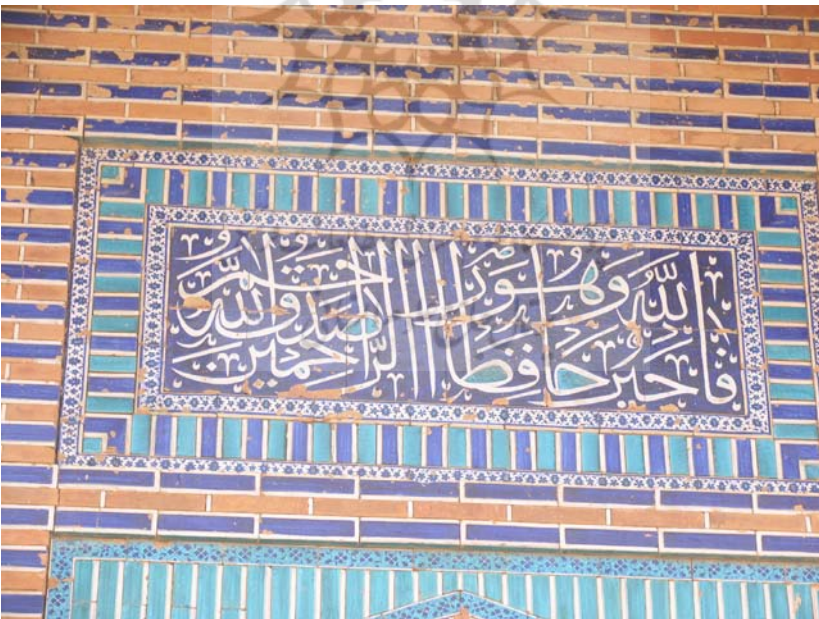
۳۳. مقبره میرزا جانی بیگ بن میرزا محمد پاینده بیگ ترخان، در گذشته سال ۱۰۰۹ هـ. ق، ۱۶۰۶ م

۳۴. درب ورودی مقبره میرزا جانی بیگ

۳۵. تزئینات و آیات، ورودی مقبره میرزا جانی بیگ

۳۶. کاشی کاری درون مقبره میرزا جانی بیگ

۳۷. زنجیره‌های سنگ توان مقابله با نالایقی حافظان خود را نداشته و از هم گسیخته است

۳۸. کاشی‌های باقیمانده بر سقف مقبره میرزا جانی بیگ

۳۹. یکی از کتیبه‌های کاشی کاری شده در مقبره میرزا جانی بیگ، سال ۱۰۰۹ هـ.ق

۴۰. سنگ قبر خانم ولی نعمت، در مقبره میرزا عیسی ثانی، ۱۵ رجب المرجب ۱۰۸۰ هـ.ق

۴۱. «بسم الله الرحمن الرحيم، لا اله الا الله، محمد رسول الله» شکوه هنر و صنعت اسلامی در قرن یازدهم هجری

۴۲. استخوانها خاک شد و سنگهای سخت جان نیز در زیر باد و باران و آفتاب و دستی مهر بشر دوام نمی آورند

۴۳. نمایی دیگر از آرامگاه میرزا عیسی ثانی (اواخر سده یازدهم هجری)

۴۴. حجم سنگها رابطه مستقیم با امکانات مالی و مقامهای حکومتی داشته است.

۴۵. ز غیب آمد ندا تاریخ او گفت
که کوی سرور و سردار باقی

